

UOT 373.3:37.048.45

**İBTİDAİ TƏHSİLDƏ MÜƏLLİM FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ
VƏ PEDAQOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ****Məhbubə Ərziman qızı Məmmədova***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmlər doktoru
proqramı üzrə dissertant, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru***ORCID:** 0009-0009-4916-4982**E-mail:** pedagogmm57@gmail.com

Açar sözləri: ibtidai təhsil, müəllim fəaliyyəti, təlim prosesi, tərbiyə işi, pedaqoji xüsusiyyətlər, şagird inkişafı, valideynlərlə əməkdaşlıq.

Ключевые слова: начальное образование, деятельность учителя, учебный процесс, воспитательная работа, педагогические особенности, развитие учащихся, сотрудничество с родителями.

Keywords: primary education, teacher activity, teaching process, educational work, pedagogical characteristics, student development, cooperation with parents.

İbtidai sinif müəlliminin əsas işi öyrətməkdir (təlim fəaliyyəti). Yəni müəllim şagirdlərə oxumağı, yazmağı, hesablamağı və digər bilikləri öyrədir. Amma bu, sadəcə məlumat demək deyil. Müəllim mövzunu şagirdlərin başa düşəcəyi şəkildə izah etməlidir. Məsələn, riyaziyyatda sadəcə misal yazmaq yox, onu əşyalarla göstərmək daha təsirli olur. Bu, şagirdin mövzunu daha yaxşı anlamasına kömək edir.

İkinci vacib istiqamət tərbiyə verməkdir. Müəllim şagirdlərə yalnız dərs yox, həm də davranış qaydalarını öyrədir. Məsələn, dostuna hörmət etmək, növbə ilə danışmaq, yalan danışmaq kimi keyfiyyətlər məhz müəllimin təsiri ilə formalaşır. Yəni müəllim uşaqlar üçün bir nümunə rolunu oynayır.

Prof. A.N. Abbasov “Heç kim sənə görməyəndə” tərbiyə texnologiyası: mahiyyəti, məqsədi və vəzifələri, məzmunu” adlı məqaləsində belə bir sual verir: “*Tərbiyə texnologiyası dedikdə nə başa düşmək lazımdır? Tərbiyə texnologiyası şəxsiyyətin inkişafına təsir göstərmək üçün tərbiyəvi məqsədlərə nail olmağa yönəlmiş metodların, prinsiplərin, tərzlərin və vasitələrin məcmusudur.*” [1]

Üçüncü istiqamət inkişaf etdirməkdir. Müəllim şagirdin düşünməsinə, danışmasına, öz fikrini deməsinə inkişaf etdirməlidir. Məsələn, müəllim açıq suallar verəndə (“Səncə niyə belə oldu?”) uşaq düşünməyə başlayır. Bu da onun zehni inkişafına kömək edir.

İbtidai sinif müəlliminin bir işi də sinfi idarə etməkdir. Yəni dərs zamanı qaydanı qorumaq, şagirdləri dərsə cəlb etmək, sakit və normal mühit yaratmaq müəllimin vəzifəsidir. Əgər sinfdə qayda olmazsa, dərslərin akademik keyfiyyəti də aşağı düşər. Müəllim həm də hər uşağa fərqli yanaşmalıdır. Çünki bütün uşaqlar eyni deyil: bəzisi tez öyrənir, bəzisi gec. Müəllim bunu nəzərə almalı və hər uşağa uyğun kömək etməlidir. Prof. Fərrux Rüstəmov “Gələcəyimiz olan uşaqlar millətini, dövlətini, dövlətçiliyini sevən məktəb direktoruna və müəllimlərə etibar edilməlidir”. [5]

Digər vacib məqam isə valideynlərlə əməkdaşlıqdır. Müəllim uşağın inkişafı üçün valideynlərlə əlaqədə olmalı, problemləri birlikdə həll etməlidir.

Ümumilikdə desək, ibtidai sinif müəllimi sadəcə dərs deyən insan deyil. O, uşağın həm biliyini, həm davranışını, həm də şəxsiyyətini formalaşdıran əsas şəxsdir. Müəllimin işi uşağı gələcək həyatına hazırlamaqdır və bu iş çox məsuliyyətli və vacibdir.

Müəllim fəaliyyətində valideynlərlə əməkdaşlıq da mühüm istiqamətlərdən biridir. Valideynlərlə müntəzəm əlaqə saxlanması, onların uşaqların təlim və tərbiyə prosesində iştirakının təmin olunması şagirdlərin inkişafına müsbət təsir göstərir. Müəllim valideynlərə pedaqoji məsləhətlər verir və məktəb ilə ailə arasında səmərəli əməkdaşlığın qurulmasına çalışır. Bütün bu deyilənlərdən belə qərara gəlirik ki, ibtidai sinif müəlliminin sərişdöliliyi ən yüksək səviyyədə olmalıdır. Prof. M.İ. İlyasov yazır: *“pedaqoji prosesin təşkili və gedişində aşağıdakı bir sıra şərtlərin gözlənilməsi yüksək nəticələrin əldə olunmasına öz müsbət təsirini göstərə bilər:*

1) bütün dərs boyu şagirdlərdə yüksək əhval-ruhiyyənin olmasına çalışmaq, öyrənmə prosesində sinifdə psixoloji gərginliyin azaldılmasına nail olmaq;

2) dərsin yüksək emosional fonda təşkilinə və aparılmasına nail olmaq;

3) təhsilalanların hər birinə yüksək etimad göstərmək və onlara inam nümayiş etdirmək;

4) əməkdaşlığı bütün dərs boyu gözləmək, şagirdlərin hamısının pedaqoji prosesin iştirakçısı olmasına nail olmaq;

5) pedaqoji prosesdə təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla diferensiallığa, hər bir təhsilalanın maraq və tələbatlarının ödənilməsinə nail olmaq;

6) dərstdə yeni pedaqoji texnologiyalardan və müasir təlim metodlarından istifadəyə geniş yer vermək;

7) müəllim tərəfindən verilən tələblərdə təhsilalanların inkişaf etdirilməsi hədəfini gözləmək və s.” [2]

Bütün bu deyilənlər onu göstərir ki, ibtidai sinif müəllimi öz üzərində daima işləyən, hərtərəfli birinin olması vacibdir.

İbtidai sinif müəlliminin fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edən cəhətlərdən biri də onun pedaqoji xüsusiyyətləridir. Bu xüsusiyyətlərə pedaqoji ustalığ, kommunikativ bacarıq, səbir, diqqətlilik, şagirdlərə fərdi yanaşma və humanist münasibət daxildir. Müəllim şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalı, onların potensial imkanlarının inkişafı üçün əlverişli pedaqoji mühit yaratmalıdır.

İbtidai təhsildə müəllim fəaliyyəti kompleks və çoxşaxəli xarakter daşıyır. Bu fəaliyyət tədris, tərbiyə, qiymətləndirmə və əməkdaşlıq kimi istiqamətləri özündə birləşdirir və şagirdlərin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsinə xidmət edir. Müəllimin pedaqoji peşəkarlığı isə bu prosesin səmərəli və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən biridir.

İbtidai təhsildə müəllim fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini daha aydın anlamaq üçün onları situativ (vəziyyətə əsaslanan) misallar üzərində izah etmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşma müəllimlərə real dərs prosesində necə davranmalı olduqlarını praktik şəkildə göstərir.

Məsələn, dərstdə yeni mövzunun izahı zamanı belə bir situasiya yarana bilər: müəllim “çıxma əməli” mövzunu izah edir, lakin bəzi şagirdlər mövzunu tam anlamır. Bu vəziyyətdə müəllim lövhədə sadəcə misallar yazmaqla kifayətlənmir, əksinə, 5 konfetdən 2-ni götürərək “neçə qaldı?” kimi konkret nümunə göstərir. Bu situasiya göstərir ki, müəllim təlim prosesində əyanilik prinsipindən istifadə etməklə şagirdlərin mövzunu daha asan qavramasına nail olur.

Başqa bir situasiyada müəllim görür ki, bir şagird dərs boyu susur və heç bir fəaliyyətə qoşulmur. Müəllim ona müraciət edərək daha sadə bir sual verir və düzgün cavab verdikdə onu

tərifləyir. Nəticədə şagirdin özünə inamı artır və o, növbəti tapşırıqlarda daha fəal iştirak edir. Bu situasiya müəllimin fərdi yanaşma və motivasiya yaratmaq bacarığını əks etdirir.

Sinifdə tez-tez rast gəlinən digər bir vəziyyət isə şagirdlər arasında mübahisənin yaranmasıdır. Məsələn, iki şagird eyni partada oturmaq üstündə mübahisə edir. Müəllim dərhal sərt müdaxilə etmək əvəzinə, hər iki şagirdi dinləyir və onlara növbəlilik və qarşılıqlı hörmət anlayışını izah edir. Bu yanaşma şagirdlərdə düzgün sosial davranışın formalaşmasına xidmət edir və müəllimin tərbiyəvi rolunu göstərir.

Digər bir situasiyada sinifdə bilik səviyyəsi fərqli olan şagirdlər müşahidə olunur. Məsələn, bəzi şagirdlər tapşırığı tez yerinə yetirir, digərləri isə çətinlik çəkir. Müəllim bu zaman güclü şagirdlərə əlavə tapşırıq verir, zəif şagirdlərə isə fərdi izah təqdim edir. Bu, diferensial yanaşmanın tətbiqidir və hər bir şagirdin inkişafını təmin edir.

Şagirdin səhv cavab verməsi də mühüm pedaqoji problemdir. Məsələn, şagird suala yanlış cavab verir və utanır. Müəllim isə “Bu yaxşı cəhd idi, gələn birlikdə düz cavabı tapaq” deyərək onun səhvini yumşaq şəkildə düzəldir. Bu yanaşma şagirdin psixoloji rahatlığını qoruyur və onu öyrənməyə təşviq edir.

Dərs zamanı nizam-intizamın pozulması da tipik situasiyalardandır. Məsələn, bir neçə şagird danışaraq dərsi pozur. Müəllim əvvəlcədən müəyyən etdiyi qaydaları xatırladır və sakit, amma qəti şəkildə sinfi yenidən dərsə yönəldir. Bu, müəllimin sinif idarəetmə bacarığını nümayiş etdirir.

Bundan əlavə, müəllim inkişafetdirici fəaliyyət çərçivəsində belə bir situasiya yarada bilər: “Əgər sən müəllim olsaydın, dərsi necə keçərdin?” Bu tip suallar şagirdlərin yaradıcı və tənqidi düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Valideynlərlə əməkdaşlıq da mühüm situasiyalardandır. Məsələn, müəllim şagirdin oxu bacarığının zəif olduğunu müşahidə edir və valideynə müraciət edərək evdə birlikdə oxu məşqləri aparmağı tövsiyə edir. Bu əməkdaşlıq şagirdin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Situativ misallar göstərir ki, ibtidai sinif müəlliminin fəaliyyəti müxtəlif pedaqoji vəziyyətlərdə düzgün qərar verməkdən ibarətdir. Müəllim hər situasiyada həm öyrədən, həm tərbiyə edən, istiqamət verən şəxs kimi çıxış edir və bu, onun peşəkar fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Bu situasiyada müəllimin valideynə tövsiyə etdiyi oxu məşqləri uşağın yaş səviyyəsinə uyğun, sadə və maraqlı olmalıdır. Məqsəd uşağı yormaqla deyil, oxuya qarşı maraq yaratmaq və bacarığını tədricən inkişaf etdirməkdir.

Məsələn, birgə oxu məşqi çox səmərəlidir. Valideyn və uşaq növbə ilə eyni mətni oxuyurlar: əvvəl valideyn bir cümlə oxuyur, sonra uşaq həmin cümləni təkrar edir. Bu, uşağın düzgün tələffüz və intonasianı öyrənməsinə kömək edir.

Digər bir məşq təkrar oxu məşqidir. Uşaq eyni qısa mətni bir neçə dəfə oxuyur. Hər oxunuşda sürəti və düzgünlüyü artır. Məsələn, 4-5 cümləlik kiçik bir mətn seçilir və gündə 2-3 dəfə oxunur. Bu, oxu axıcılığını inkişaf etdirir.

Səsli oxu məşqi də vacibdir. Uşaq mətni ucadan oxuyur, valideyn isə diqqətlə dinləyir və səhvləri yumşaq şəkildə düzəldir. Bu zaman uşağa “yavaş oxu”, “sözləri bölmə” kimi sadə istiqamətlər verilir.

Bundan əlavə, söz tanıma məşqləri tətbiq oluna bilər. Valideyn kartlara sadə sözlər (məsələn: “ana”, “ata”, “ev”, “su”) yazır və uşağa göstərir. Uşaq bu sözləri tez və düzgün oxumağa çalışır. Bu məşq oxu sürətini artırır.

Sual-cavab məşqi də çox faydalıdır. Uşaq mətni oxuduqdan sonra valideyn sadə suallar verir:

- “Mətn nədən bəhs edir?”
- “Əsas qəhrəman kimdir?”

Bu, uşağın oxuduğunu anlama bacarığını inkişaf etdirir.

Daha maraqlı etmək üçün rollu oxu məşqi tətbiq oluna bilər. Məsələn, dialoqlu mətnə valideyn bir obrazı, uşaq isə digərini oxuyur. Bu, həm maraq yaradır, həm də ifadəli oxunu inkişaf etdirir.

Şəkil əsasında danışma və oxu məşqi də istifadə edilə bilər. Valideyn şəkil göstərir və uşağın şəkil haqqında danışmağı və ya qısa cümlələr qurmağı xahiş edir. Bu, həm söz ehtiyatını, həm də oxuya hazırlığı gücləndirir.

Nəhayət, gündəlik qısa oxu vərdisi formalaşdırmaq vacibdir. Məsələn, hər gün 10-15 dəqiqə birlikdə kitab oxumaq uşağın oxu bacarığını davamlı şəkildə inkişaf etdirir.

Belə məşqlər valideyn-müəllim əməkdaşlığı çərçivəsində tətbiq edildikdə, şagirdin oxu bacarığında tədricən, amma sabit irəliləyiş müşahidə olunur. İstəsən, bunu daha akademik formada da genişləndirə bilərsiniz. Bütün bu deyilənlər ibtidai təhsildə müəllim fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və pedaqoji xüsusiyyətləri misallar üzərində göstərən stuasiyalardır.

Problemin aktuallığı. İbtidai təhsil uşaqların şəxsiyyətinin və ilkin biliklərinin formalaşdığı əsas mərhələdir. Bu dövrdə müəllimin fəaliyyəti həm təlim, həm də tərbiyə prosesinin səmərəli təşkilinə birbaşa təsir göstərir. Müəllimin pedaqoji xüsusiyyətləri və fəaliyyət istiqamətləri şagirdlərin hərtərəfli inkişafını təmin etmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. İbtidai sinif müəlliminin fəaliyyət istiqamətləri və pedaqoji xüsusiyyətlərinin kompleks şəkildə araşdırılması elmi yenilik hesab olunur. Bu tədqiqat müəllimin təlim-tərbiyə prosesini idarə etmə bacarıqlarının şagirdlərin inkişafına təsirini göstərir. Eyni zamanda, müəllim fəaliyyətinin aktual metod və yanaşmalarla əlaqələndirilməsi təhsil sahəsində yeni elmi nəticələr təqdim edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllimin fəaliyyət istiqamətləri və pedaqoji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyini artırmağa, şagirdlərin intellektual, sosial və mənəvi inkişafını dəstəkləməyə və müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. “Heç kim səni görməyəndə” tərbiyə texnologiyası: mahiyyəti, məqsədi və vəzifələri, məzmunu // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2025, № 5, s. 8.

2. İlyasov, M.İ. Müəllim səriştəliyi şagird şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsinin mühüm amili kimi.// Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2024, №2, s. 11.

3. [http://www.anl.az/down/meqale/elm_eserler_tn/2019/01/17\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/elm_eserler_tn/2019/01/17(meqale).pdf)

4. <http://www.geqaf.org/en/geqaf/annexes/technical-notes/examples-countries'-definitionskeycorecompetencies>.

5. <https://azedu.az/az/news/4699-bezi-muellimlerin-savadi-oz-sagirdlerinden-asagidir-ferrux-rustemov->

M.Ə. Məmmədova**İbtidai təhsildə müəllim fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və pedaqoji xüsusiyyətləri
Xülasə**

İbtidai təhsildə müəllim fəaliyyəti şagirdlərin hərtərəfli inkişafını təmin edən mühüm pedaqoji prosesdir. Müəllimin əsas fəaliyyət istiqamətlərinə təlimin təşkili, tərbiyə işinin aparılması, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və valideynlərlə əməkdaşlıq daxildir. Bu fəaliyyət müəllimin pedaqoji ustalığı, kommunikativ bacarıqları, səbirli və humanist münasibəti ilə səciyyələnir. Nəticədə müəllimin səmərəli fəaliyyəti şagirdlərin intellektual, sosial və mənəvi inkişafına mühüm təsir göstərir.

M.A. Мамедова**Основные направления деятельности учителя в начальном образовании и его педагогические особенности
Резюме**

Деятельность учителя в начальном образовании является важным педагогическим процессом, обеспечивающим всестороннее развитие учащихся. К основным направлениям деятельности учителя относятся организация обучения, проведение воспитательной работы, оценивание достижений учащихся и сотрудничество с родителями. Эта деятельность характеризуется педагогическим мастерством учителя, коммуникативными навыками, терпеливым и гуманным отношением. В результате эффективная деятельность учителя оказывает значительное влияние на интеллектуальное, социальное и нравственное развитие учащихся.

M.A. Mammadova**Main directions of teacher activity in primary education and its pedagogical characteristics
Summary**

The activity of a teacher in primary education is an important pedagogical process that ensures the comprehensive development of students. The main directions of the teacher's activity include the organization of the teaching process, the implementation of educational work, the assessment of students' achievements, and cooperation with parents. This activity is characterized by the teacher's pedagogical mastery, communicative skills, and a patient and humane attitude. As a result, the effective activity of the teacher has a significant impact on the intellectual, social, and moral development of students.

Redaksiyaya daxil olub: 16.04.2026